

5. Olweus D. Aggression in the schools. Bullies and whipping boys / D. Olweus. – Washington : Hemisphere Publishing Corporation, 1978. – 218 p.
6. Schullergewalt : als Schulproblem: verursachende Bedingungen, Erscheinungsformen und pädagogische Handlungsperspektiven / K. Tillmann. – 2. Aufl. – Weinheim : Juventa Verlag, 2000. – 365 s.

**Наталія Гітун,**  
канд. філос. н., доцент,  
Луцький інститут розвитку людини  
Університету «Україна»

### ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ДІТЬМИ І ПІДЛІТКАМИ

*У статті розкрито проблеми технології соціальної роботи з дезадаптивними дітьми та підлітками\$ увага зосереджена на організаційних та конкретних технологіях соціальної роботи.*

**Nataliia Hitun**

### TECHNOLOGIES OF SOCIAL WORK WITH MALADJUSTED CHILDREN AND TEENAGERS

*The article features the problem of technologies of social work with maladaptive children and adolescents\$ focuses on organizational and specific technologies of social work.*

За останнє десятиріччя неодноразово об'єктом дослідження українських вчених ставала сім'я, оскільки за офіційними даними в Україні розпадається кожна друга сім'я – кількість розлучень по країні в цілому сягає 60%. При цьому різні аспекти сім'ї вивчали: Т. В. Буленко, Т. В. Говорун, Т. С. Журбицька, В. Я. Титаренко, О. М. Шарган, (психолого-педагогічні проблеми функціонування кризової сім'ї); О. Ф. Бондаренко, Л. Ф. Бурлачук, С. Д. Максименко (діагностика та корекція методів сімейного психологічного консультування); О. В. Волошок (функціонально неспроможна родина); А. А. Бесєдін (дисфункціональна родина); Т. Г. Жаровцева, В. М. Шахрай (соціально-педагогічні аспекти роботи з дітьми з неблагополучних сімей); І. Д. Зверева, Ж. В. Петрочко, А. В. Мудрик, М. А. Галагузова.

**Мета** статті – дослідити технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і підлітками.

Соціальна дезадаптація – це процес, який може бути зворотним. На думку багатьох вчених і практиків, можна не тільки попереджувати відхилення в соціальному розвитку дітей і підлітків, а й управляти процесом ресоціалізації соціально дезадаптованих дітей і підлітків.

Формування нової соціальної політики щодо профілактики дитячої бездоглядності і соціального сирітства передбачено у Законі України «Про охорону дитинства» (26.04.2001 р.). Саме цей закон вперше створив всебічну базу для захисту прав дітей на основі системного підходу (дитина – сім'я – суспільство) [5, с. 342].

Види соціальної роботи з дітьми визначає Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (21.06.2001 р.). Для повноцінної соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та підлітками необхідне створення для них системи закладів, завданнями яких мають бути:

- профілактика бездоглядності, бродяжництва, дезадаптації;
- психолого-медична допомога дітям, які потрапили з вини батьків чи у зв'язку з екстремальною ситуацією (в т.ч. і з фізичним і психологічним насильством) у безвихідне становище;
- формування у дітей та підлітків позитивного досвіду соціальної поведінки, навичок спілкування і взаємодії з оточуючими людьми;
- виконання опікунських функцій у ставленні до тих, хто залишився без батьківської уваги і турботи, засобів до існування;
- психологічна і педагогічна підтримка, що сприяє подоланню кризових станів особистості;
- сприяння поверненню в сім'ю;
- забезпечення можливості отримати освіту;
- турбота про подальший життєустрій дітей.

Іншими словами, основна мета діяльності таких закладів – соціальний захист і підтримка дітей, їх реабілітація і допомога в життєвому визначенні [5, с. 289].

Значну роль у роботі з проблемними дітьми та підлітками відіграють служби у справах неповнолітніх. Служба у справах неповнолітніх районних держадміністрацій (міськвиконкомів) здійснює практично всю діяльність по захисту прав і законних інтересів неповнолітніх. За обсягом своїх можливостей і повноважень вона є основною ланкою в структурі органів і служб, на яких покладена конкретна робота з неповнолітніми.

Служба у справах неповнолітніх разом з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх бере участь у перевихованні підлітків, які: відбували покарання у вигляді позбавлення волі у ВТК; засуджені до покарання,

не пов'язаного з позбавленням волі; повернулися із шкіл чи профтехучилищ соціальної реабілітації; засуджені до громадських та виправних робіт; звільнені від відбування покарання з випробуванням; звільнені від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру; амністовані; схильні до вживання наркотичних речовин [6, с. 36].

Важливу роль у роботі з дезадаптованими дітьми та підлітками відіграють центри соціальних служб для молоді, насамперед спеціалізовані служби при цих центрах: Служба психологічної допомоги «Телефон довіри», Кризовий центр соціально-психологічної допомоги, Служба соціальної підтримки сімей «Родинний дім», Служба вторинної зайнятості молоді та ін. Основні завдання кризових центрів соціально-психологічної допомоги – надання комплексної психологічної, соціально-педагогічної, соціально-медичної, соціально-економічної, юридичної та інформаційної допомоги дітям, молоді та різним категоріям сімей, які перебувають у кризовій ситуації, зазнали різних форм насилля; здійснення соціально-реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану осіб, які зазнали насильства або перебувають у кризовій ситуації.

Основним змістом роботи соціального працівника з «важкими» дітьми і підлітками є створення атмосфери реального співробітництва і партнерства у взаєминах з неповнолітніми. Однаковою мірою є прийнятними і принцип їхнього добровільного звернення за допомогою (пошук допомоги адресатом), і принцип пропозиції допомоги (рух допомоги до адресата). Пропозиція будь-якої допомоги зі сторони соціального працівника повинна «переважати» негативне і недовірливе ставлення до нього підлітка і обов'язково містити в собі не якісь абстрактні схеми, а атрибути підліткової субкультури – лише після цього можна переходити до вирішення більш глибоких проблем.

Важливим є завдання пошуку нестандартних методів ранньої діагностики і корекції порушеного розвитку підлітків. Найбільш адекватною технологією вирішення цих завдань можна вважати аналітико-перетворювальний метод – коригування особистості дитини, що здійснюється в такій послідовності:

- 1) психологічна кваліфікація особистісних деформацій підлітка, вияв їх внутрішніх механізмів, визначення рівнів психічних змін, мотиваційно-потребової та ціннісно-сислової сфери;
- 2) визначення на основі проведеного аналізу конкретних завдань і сфер, де можливі профілактичні, дидактичні, корекційні впливи;
- 3) знаходження, розробка і апробація тактичних прийомів діагностичних і корекційних методик, оптимальних умов, що сприяють їх реалізації [4, с. 46].

Такого роду завдання можуть реалізовуватися в чотири етапи:

- 1) **мотиваційний** (створення високої особистісної зацікавленості в пропонуваніх психокорекційних заняттях);
- 2) **орієнтаційний** (вводяться численні мотиви-альтернативи, вибір);
- 3) **установчий** (формується особистісно прийнятні для конкретного підлітка мотиви «змін», наприклад, індивідуальні установки «на тверезість», безконфліктні взаємини з матір'ю);
- 4) **діяльнісний** (розробка для підлітка розгорнутих планів і програм організації майбутньої поведінки в рамках певної діяльності – спортивної, творчої, навчальної, трудової і т. ін.). [6, с. 78]

Після діагностики і кваліфікації потребнісного стану соціальний працівник пропонує підлітку поспробувати свої сили в різних видах діяльності – від простих контактів із ровесниками в клубі чи гуртку до складних і творчих занять. Підліток повинен мати широкий спектр вибору, щоб першопочатковий дифузний стан перетворити в мотивоутворення, що може бути основою психокорекційного впливу.

Технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та підлітками можна розділити на дві групи: організаційні та конкретні технології соціальної роботи.

Організаційні технології загалом спрямовані на вияв дітей групи ризику, діагностику їх проблем, розробку програм індивідуально-групової роботи і забезпечення умов для їх реалізації.

Етапами реалізації організаційних технологій можуть бути такі.

**1. Формування банку даних дітей та підлітків групи ризику.** Здійснюється соціальними працівниками спільно з службами у справах неповнолітніх, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, органами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту. У цілісний банк даних вкпочається інформація про дітей і підлітків таких категорій: діти із сімей, які знаходяться у соціально небезпечному становищі; бездоглядні і безпритульні діти; діти, які займаються бродяжництвом; діти, які знаходяться в соціально-реабілітаційних центрах, притулках, спеціальних навчально-виховних закладах соціальної реабілітації; діти і підлітки, які скоїли правопорушення; діти, які не підлягають кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку та ін.

**2. Діагностика проблем особистості і соціального розвитку дітей і підлітків, які потрапили в сферу діяльності соціального працівника.** Соціальний працівник вивчає індивідуальні особливості дитини, з'ясовує її інтереси і потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення в поведінці, визначає їх

причини, відслідковує джерела виникнення конфліктних ситуацій, досліджує умови і особливості взаємин у мікросередовищі життєдіяльності дитини.

### 3. Розробка програм діяльності з дитиною, групою, спільнотою.

За результатами діагностики соціальний працівник визначає сутність проблем, підбирає адекватні психолого-педагогічні, соціальні засоби для їх ефективного вирішення як індивідуально, так і в групах. Програми розробляються із залученням представників всіх необхідних для вирішення проблеми служб, відомств, адміністративних органів.

Усі програми, що розробляються, повинні відповідати таким вимогам:

- 1) доцільності методів, форм і засобів діяльності, зокрема залучення до неї різноманітних служб, відомств, адміністративних органів;
- 2) прогнозованості;
- 3) можливості вимірювання очікуваних результатів.
- 4) забезпечення умов реалізації програм.

Здійснюється розподіл, залежно від мети і завдань програми, участі і відповідальності всіх залучених до реалізації програми сторін. Соціальний працівник організовує реалізацію програми, відслідковує результати, інформує про виконання програми. Щодо конкретних технологій соціальної роботи актуальною на часі є розробка програм профілактичної роботи. Цей напрям діяльності здійснюється на основі можливостей ефективної взаємодії соціального працівника і потенційного клієнта, що реально виявляється на попередніх етапах роботи. Програми індивідуальної профілактичної роботи з неповнолітніми, які мають проблеми з залежностями, можуть розроблятися і реалізовуватися соціальним працівником лише під контролем наукового консультанта – професійного спеціаліста з питань uzалежнень (лікаря-нарколога, психолога, який спеціалізується в цій галузі, та ін.).

Поширеною формою соціальної роботи з підлітками є клубна робота. Вона активно використовується як з метою профілактики, так і соціальної реабілітації і корекції. Клубна діяльність організовується на принципах добровільності об'єднання людей із спільними інтересами, а також самодіяльності і самоуправління, врахування вікових і соціокультурних особливостей.

З метою зниження дезадаптації неповнолітніх належну увагу слід приділяти соціально-педагогічній діяльності з підлітковими групами різного спрямування, яка може реалізовуватися за декількома напрямками:

- використання потенціалу існуючих просоціальних груп з метою вирішення завдань педагогізації соціального середовища, створення опосередкованих умов розвитку, реабілітації чи корекції конкретної особистості; надання про-соціальним групам необхідної підтримки;
- ініціювання створення груп соціальної спрямованості, таких, як групи «Милосердя», молодіжних соціальних ініціатив, групи взаємодопомоги і взаємопідтримки;
- спільна робота з організаторами дитячого руху з переорієнтації асоціальних груп у просоціальні;
- спільна діяльність з психологами, педагогами з виведення окремих неповнолітніх із груп асоціальної спрямованості, переорієнтації їхніх установок і поведінки.

Таким чином, аналіз сучасного стану проблеми сімейного неблагополуччя та технологій соціальної роботи з дітьми з неблагополучних сімей дозволяє визнати дану проблему актуальною, адже число таких сімей стрімко збільшується. Дослідивши технології соціальної роботи з неблагополучною сім'єю, можна зазначити, що різноманітність цих методів дозволяє добирати в кожній конкретній ситуації найефективніші та найоптимальніші дії, які сприяють перевихованню і соціалізації дитини.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Діти «групи ризику»: психологічні, соціальні та правові аспекти. – К.: Київська міська державна адміністрація, Служба у справах неповнолітніх, 2001. – 192 с.
2. Бількевич О. Соціальна робота в Україні: теорія та практика / [О. Бількевич, О. Вадзюк, С. Вадзюк, Б. Довжук, Н. Ковалок]. – К.: УДЦССМ, 2001. Теоретичні та методичні засади соціальної роботи (ч.1). – 354 с.
3. Клейберг Ю. Психологія девіантного поведіння / Ю. Клейберг. – М.: ТЦ Сфера, 2003. – С. 99 – 154.
4. Максимова Н. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами / Н. Максимова. – К.: ІЗМН, 1997. – 136 с.
5. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики з питань сім'ї, жінок, дітей та молоді: Збірник норм.-прав. документів. – К.: Держкомсім'ямолодь, 2003. – 456 с.
6. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: [навчальний посібник] / І. Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2003. – 132 с.
7. Шахрай В. Технології соціальної роботи: [навчальний посібник]. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.